

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

БУГА Г. С.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-
правових дисциплін факультету № 2
(Донецький державний університет
внутрішніх справ)

УДК 347.732

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.28>

**ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ
В СИСТЕМІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ**

У статті розглядається система фінансового контролю за небанківськими фінансовими установами розвинених зарубіжних країн і вказується, що вона загалом однотипна, оскільки запроваджуються майже ідентичні принципи здійснення такого контролю та завдання, що стоять перед контролюючими органами. Акцентовано увагу на тому, що у розвинених країнах велике значення належить спеціалізованим органам фінансового контролю, до яких слід віднести: контрольно-рахункові органи або відомство головного ревізора-аудитора, податкове відомство, недержавні служби контролю та служби внутрішнього контролю, які мають певні функції та завдання. Автор аналізує відповідне законодавство про органи фінансового контролю у недержавному секторі фінансової безпеки низки зарубіжних країн (Австралії, Великобританії, Німеччини, США, Туреччини, Франції, Швеції).

З огляду на процеси глобалізації фінансових ринків у світовому економічному просторі проаналізовані національні особливості фінансового контролю в системі небанківських фінансових установ низки зарубіжних країн заслуговують на увагу, адже такий контроль організований по-різному. До основних позитивних характеристик можна віднести: проведення оцінки ризиків як пруденційного фінансового контролю; тестування та перевірку на компетентність керуючих осіб кредитних спілок та недержавних пенсійних фондів; обов'язкову вимогу наявності у структурі кредитних спілок та недержавних пенсійних фондів внутрішніх аудиторів; взаємодію регулюючого (наглядового) органу з внутрішніми службами аудиту та окремими відповідальними особами (менеджерами, аудиторами) кредитних спілок та недержавних пенсійних фондів; наявність вимог щодо обов'язкового проведення незалежного аудиту діяльності та фінансового стану небанківських фінансових установ; проведення регулярних семінарів і тренінгів наглядовими органами для відповідальних службових осіб небанківських фінансових установ; проведення постійного моніторингу фінансових операцій небанківських фінансових установ наглядовими органами або уповноваженими ними особами; наявність вимог щодо обов'язкового оприлюднення інформації про фінансовий стан небанківських фінансових установ в обумовлених законом періодичних виданнях.

За подальшого оновлення вітчизняного законодавства та реформування правоохоронної системи доцільно виважено поєднувати перевірені практикою і досить ефективні вітчизняні надбання зі стандартами, закріпленими у правових системах зарубіжних країн, адже повністю перенести досвід організації і діяльності контрольних служб зарубіжних країн в українське законодавство неможливо, але

знання шляху, за яким іде розвиток фінансового контролю в системі небанківських фінансових установ у цих країнах, вивчення їхніх досягнень і помилок допомагає нам на шляху до створення ідеальної системи контролюючих суб'єктів.

Ключові слова: небанківська фінансова установа, фінансовий контроль, фінансова безпека, зарубіжний досвід.

Buha H. S. Foreign experience in the organization of financial control in the system of non-bank financial institutions

The article considers the system of financial control over non-bank financial institutions of developed foreign countries and indicates that it is generally the same type, as almost identical principles of such control and the tasks facing regulatory authorities. Emphasis is placed on the fact that in developed countries great importance belongs to specialized financial control bodies, which should include: control and accounting bodies or the Office of the Auditor General, the tax office, non-governmental control services and internal control services, which have certain functions and tasks. The author analyzes the relevant legislation on financial control bodies in the private financial security sectors of a number of foreign countries (Australia, Great Britain, Germany, USA, Turkey, France, Sweden).

Given the processes of globalization of financial markets in the global economic space, the analyzed national features of financial control in the system of non-bank financial institutions of a number of foreign countries deserve attention, as such control is organized differently. The main positive characteristics include: risk assessment as prudential financial control; testing and checking the competence of managers of credit unions and private pension funds; mandatory requirement for internal auditors in the structure of credit unions and private pension funds; interaction of the regulatory (supervisory) body with internal audit services and individual responsible persons (managers, auditors) of credit unions and private pension funds; availability of requirements for mandatory independent audit of the activities and financial condition of non-bank financial institutions; conducting regular seminars and trainings by supervisory bodies for responsible officials of non-banking financial institutions; conducting constant monitoring of financial operations of non-banking financial institutions by supervisory bodies or persons authorized by them; the presence of requirements for mandatory disclosure of information on the financial condition of non-bank financial institutions in statutory periodicals.

In further updating domestic legislation and reforming the law enforcement system, it is advisable to combine proven and fairly effective domestic assets with the standards enshrined in the legal systems of foreign countries, as fully transfer the experience of organization and operation of foreign control services in Ukrainian legislation is the development of financial control in the system of non-bank financial institutions in these countries, the study of their achievements and mistakes helps us on the way to creating an ideal system of controlling entities.

Key words: non-bank financial institution, financial control, financial security, foreign experience.

Вступ. Небанківські фінансові установи (далі – НФУ) як сегмент фінансової системи держави визнаються головними учасниками ринку фінансових послуг разом із банками. До них, відповідно до законодавства, належать кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи недержавного пенсійного забезпечення, інститути спільного інвестування (корпоративні та пайові інвестиційні фонди), а також інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг. Результати аналізу річних показників свідчать про тенденції розвитку в Україні всіх сегментів небанківського фінансового ринку в «посткризовий» період, зокрема, збільшення частки

небанківського фінансового сектора у ВВП, а також зростання обсягів споживання товарів і послуг завдяки поширенню роздрібного кредитування [1, с. 12].

Водночас одним із елементів правової держави, основні засади побудови якої закладені в Конституції України, виступає державний контроль, складником якого є фінансовий контроль. Якісні перетворення, які відбуваються в Україні, потребують значних фінансових ресурсів, що забезпечать повне і своєчасне виконання завдань і функцій держави. Повнота та своєчасність надходження грошових коштів у державні фонди, дотримання чинного законодавства під час їх розподілу та використання залежать від організації і здійснення фінансового контролю.

Постановка завдання. Метою статті є розглянути зарубіжний досвід організації фінансового контролю в системі небанківських фінансових установ.

Результати дослідження. Фінансовий контроль можна розглядати за двома аспектами. Він завжди супроводжує людську діяльність, є важливою функцією державного управління, бо слугує цілям перевірки правильності дій. Управління неможливе без отримання інформації про виконання правових приписів, таку інформацію надає контроль. Його основною метою в цьому випадку буде з'ясування, чи всі можливі засоби були використані для виконання управлінського рішення, чи всі умови створені для його реалізації, чи є помилки і недоліки, які шляхи їх усунення. Стає зрозумілим, що контроль як елемент управління відіграє суттєву роль у забезпеченні функціонування держави. З одного боку, він виступає своєрідною функцією управління і присутній на кожному етапі управлінського процесу, з іншого, є заключною стадією управлінського процесу, бо його можна розглядати як одну з форм зворотного зв'язку. Сьогодні роль контролю як функції управління є особливою, бо створюються й активно використовуються ринкові механізми управління економікою, а це своєю чергою потребує нового підходу до управлінської діяльності [2, с. 4].

Слід забезпечити нормальне функціонування фінансової системи суспільства. Саме на це спрямована фінансова політика держави, основною умовою реалізації якої виступає державний фінансовий контроль. Він є невід'ємним складником фінансової діяльності, завдяки якій створюється матеріальна основа, необхідна для функціонування держави. Будь-які прояви халатності і безгосподарності, інші зловживання у сфері фінансової діяльності завдають значну матеріальну шкоду, тому питання попередження, виявлення цих порушень, вжиття запобіжних заходів посідають важливе місце у фінансовій діяльності держави. Фінансовий контроль сприяє дотриманню законності в сфері формування, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів коштів [3, с. 37].

На відміну від України у більшості країн світу державний фінансовий контроль за діяльністю НФУ здійснюють різні органи державної влади. Тим більше, що в країнах Заходу такі установи посідають особливе місце на фінансовому ринку, їхніми послугами користується значна частина населення. Так, зокрема, лідером за часткою населення, яке охоплене кредитним рухом, стала Франція – близько 90%. В Ірландії вона становить близько 70%, в США – 30%. І це не дивно, адже офіційно свою історію кредитні кооперативи (спілки) зазначених країн ведуть з середини XIX ст. [4, с. 337].

Враховуючи одноманітність завдань контролюючих органів, до системи фінансового контролю включаються такі елементи, як: відомство головного ревізора-аудитора або контрольно-рахункова палата, які безпосередньо підпорядковані парламенту чи президенту, основною метою яких є загальний контроль за витрачанням державних коштів, а в певних випадках – і за мобілізацією їх у відповідні фонди коштів; контролюючі структури у складі державних відомств, які здійснюють контроль за підвідомчими установами та підпорядковані як вищому органу державного фінансового контролю, так і відповідному міністерству або відомству; податкове відомство, що контролює надходження коштів у бюджети, підпорядковане уряду або міністерству фінансів держави; недержавні служби контролю та служби внутрішнього контролю, які також мають відповідні завдання.

У 1971 р. кредитні спілки та кредитні кооперативи різних країн світу об'єднались у Всесвітню раду кредитних спілок (WOCCU), метою діяльності якої є розвиток кредитних спілок у світі. Членами WOCCU є регіональні та національні асоціації. Діяльність організа-

ції спрямована на поліпшення стану розвитку кредитних спілок, здійснення інформаційної підтримки, надання фінансових послуг тим, хто не має доступу до фінансових ресурсів, тощо. З метою створення ефективної законодавчої та контролюючої бази для кредитних спілок WOCCU проводить консультації державних службовців, які працюють в урядах та центральних банках різних країн. Саме такі державні службовці здійснюють регулювання та нагляд за діяльністю кредитних кооперативів (спілок) [5, с. 124].

У 2000 р. у Великобританії було ухвалено Закон про фінансові послуги та ринки. Ним визначено систему фінансового регулювання, в межах якої регулювання кредитних спілок здійснює єдиний орган державної влади – Агентство з фінансових послуг. Агентство здійснює нагляд за діяльністю кредитних спілок Англії, Шотландії, Уельсу. Створена система фінансового регулювання сприяла розширенню діапазону послуг, які пропонують своїм членам кредитні спілки [6].

Ревізія фінансово-господарської діяльності державного сектора у Великобританії має давні історичні корені. Ще у 1314 р. тут було запроваджено посаду Генерального контролера державної казни. У 1866 р. ця «служба» була перейменована на відомство Генерального контролера і ревизора. У 1983 р. на базі вищезазначеної служби, відповідно до Закону про фінансовий контроль, було створено наразі чинне Національне контрольно-ревізійне управління [7, с. 104], до основних завдань якого належить: здійснення і покращення процесу фінансового контролю у міністерствах, відомствах та інших державних органах; сприяння ефективності використання фінансових та інших матеріальних ресурсів, що витрачаються безпосередньо за рішенням парламенту; підвищення техніки та якості перевірок і ревізій, які проводяться в державному секторі, надання парламенту підтвердження того, що державні фінанси та інші ресурси витрачені на цілі, що ним встановлені. Управлінню надано право здійснювати контроль і проводити перевірки рахунків усіх урядових установ та широкого кола державних органів, через які проходить понад 60% витрат, а також контролювати субсидії, що надаються місцевими органами влади системі охорони здоров'я, націоналізованим галузям промисловості та державним корпораціям.

Законодавство Великобританії вимагає наявності у складі кредитних спілок служб внутрішніх кваліфікованих аудиторів, які б були підготовленими виконувати покладені на них зобов'язання. До функцій таких осіб відносять: забезпечення дотримання політики та процедур; здійснення безперервної оцінки загальної ефективності контрольних систем; надання рекомендацій щодо поліпшення контрольних систем; проведення оцінки повноти, достовірності та своєчасності фінансової й операційної інформації [8].

Досить зріла та дієва система державного фінансового контролю сформована у США. Система нагляду в США має доволі складну структуру, зокрема, до спеціальних органів фінансового контролю можна віднести: Міністерство фінансів (Казначейство), Головну контрольную службу, Адміністративно-бюджетне управління при Президентові, Бюджетну службу Конгресу, Службу генеральних інспекторів, головних працівників із фінансових питань. Небанківські фінансові інститути у США можуть мати статус федеральних (загальнонаціональних) організацій та організацій штатів. Нагляд за їх діяльністю здійснюють Федеральна резервна система та Федеральна корпорація страхування депозитів. Крім того, безпосереднє регулювання діяльності федеральних кредитних спілок у країні здійснює спеціально утворений урядовий орган – Національна адміністрація кредитних спілок (далі – НАКС). Вона стежить за дотриманням кредитними спілками Федерального Закону про кредитні спілки, Закону про справедливую депозитну діяльність, Закону справедливого кредитування та інших законодавчих актів, які регулюють їх діяльність [9, с. 50].

До переваг НАКС як інституту регулювання можна віднести: знання основ діяльності кредитних спілок; відстеження останніх змін у галузі регулювання; постійний взаємозв'язок із кредитними спілками; допомогу у здійсненні діяльності кредитних спілок; відповідальність перед громадою; підвищення довіри споживача.

У жодній європейській країні центральний банк не наділено такими широкими повноваженнями, як у Франції та Україні. Діяльність кредитних спілок у Франції також підпа-

дає під регулювання Банку Франції. Крім того, створено два консультативні органи: Національну раду з кредитної безпеки (Conseil national du credit et du titre), підпорядковану Уряду та Банку Франції, який вивчає нестабільні умови роботи банківської і фінансової системи, та Консультативний комітет (Le Comite consultatif du CNCT), що досліджує відносини між кредитними установами та їхніми клієнтами. Банк Франції здійснює постійний моніторинг фінансового добробуту та ризиків вітчизняних кредитних установ і, залежно від цього, будує свою наглядову діяльність [9, с. 51].

Багатолітню історію мають недержавні пенсійні фонди країн світу. Світовий досвід переконує, що роль держави у регулюванні діяльності недержавних пенсійних фондів у країнах з перехідною економікою суттєво відрізняється від її ролі у країнах зі сформованими ринковими відносинами, стабільною законодавчою і правовою базою, розвиненим фондovým і страховим ринками [10, с. 50].

Недержавні пенсійні фонди у розвинених країнах відіграють надзвичайно важливу роль – вони взяли на себе частину функцій держави, зокрема, стосовно громадян, які досягли пенсійного віку. Для того щоб недержавні пенсійні фонди виконували свої зобов'язання належним чином, створюється система їх регулювання та нагляду.

Міжнародна асоціація соціального забезпечення (МАСО), яка була створена у 1937 р., здійснює консультування та надає платформу своїм членам (350 членських організацій у 150 країнах) для формування динамічного соціального забезпечення і його політики в усьому світі [11, с. 39]. У 2004 р. було створено Міжнародну організацію пенсійних інспекторів (The International Organisation of Pension Supervisors – IOPS), основною метою діяльності якої стало покращення якості й зростання ефективності наглядової діяльності за недержавними пенсійними фондами в усьому світі, сприяючи таким чином їхньому розвитку, підвищуючи ефективність їхньої оперативної діяльності та збільшуючи рівень захищеності цього джерела доходів пенсіонерів [12, с. 368].

Частка недержавного пенсійного забезпечення залежить від типу системи пенсійного забезпечення, яка функціонує в країні. Виокремлюють три типи систем пенсійного страхування: перший рівень – обов'язкова солідарна пенсійна система; другий рівень – обов'язкова накопичувальна пенсійна система; третій рівень – добровільна накопичувальна пенсійна система.

Наразі пенсійна система Швеції, на думку багатьох науковців [13, с. 37; 14, с. 34; 15, с. 1156], вважається найбільш соціальною у світі. Так, чинна пенсійна система Швеції дозволяє підтримувати досить високий рівень пенсій, відшкодовуючи пенсіонерам від 60 до 80% розміру їхньої заробітної плати. Такого високого результату вдалося досягти завдяки використанню різних складників, що передбачені пенсійною системою. Обов'язковий внесок на кожного працівника в розмірі 18,5% від заробітної плати в рівних частинах сплачують роботодавець і найманий працівник, частина (16%) від цієї суми перераховується до солідарної системи пенсійного забезпечення, а інша частина (2,5%) – на індивідуальний накопичувальний рахунок працівника, який може бути розміщений в одному з 800 пенсійних фондів із мінімальною прибутковістю в 3% річних. При цьому держава жорстко регулює діяльність пенсійних фондів, зокрема обмежуючи прямі інвестиції в нерухомість або надання прямих позик. Із сум, які відраховуються до солідарної системи, складаються умовні накопичення шведів, що постійно індексуються з урахуванням зростання розміру заробітної плати та демографічної ситуації в країні. Досягнувши 61-річного віку, громадяни Швеції можуть претендувати на отримання виплат із умовно-накопичувальної пенсії.

Основною метою діяльності Пенсійного Регулятора у Великобританії є захист інтересів та активів членів недержавних пенсійних фондів. Вагому роль у системі нагляду за недержавними пенсійними фондами Великобританії відіграють аудитори та актуарії, які в разі виявлення порушень у діяльності попечителів зобов'язані повідомляти про це регулюючий орган. Останній повинен миттєво на це зреагувати – перевірити факт порушення, а за його підтвердження – звернутися до суду у справі про обмеження функцій попечителів. Слідчі з'ясовують питання ефективності системи внутрішнього контролю, проводять подальші розслідування, а за необхідності – можуть призначити незалежних попечителів.

Перевірки на місцях слідчі Пенсійного Регулятора можуть здійснювати і за відсутності скарг на дії попечителів [9, с. 57].

Система державного фінансового контролю за недержавними пенсійними фондами у Туреччині включає два органи: Центр пенсійного моніторингу та Секретаріат Казначейства (Генеральна дирекція страхування. Приватні пенсії). Останній є головним контролюючим органом у системі недержавного пенсійного забезпечення та володіє золотою акцією Центру пенсійного моніторингу, який є приватною організацією. Щоденний моніторинг та контроль за ефективністю здійснення фінансового механізму недержавних пенсійних фондів проводить Центр пенсійного моніторингу. Він повідомляє про отримані дані Казначейства. Щоденне електронне спостереження та контроль за діяльністю інвестиційних пайових пенсійних фондів може здійснювати Рада з ринків капіталу, якій підпорядкований Банк Туреччини, де обслуговуються всі індивідуальні пенсійні рахунки. Таким чином, пенсійні накопичення учасників захищені в разі банкрутства пенсійного фонду [16, с. 12].

Не останню роль у контролі за недержавними пенсійними фондами у Туреччині відіграють незалежні аудитори. Такі особи зобов'язані повідомляти наглядовий орган про негативні фактори впливу на пенсійний фонд, які можуть становити загрозу його існуванню або позначатися на членах. Аналогічно повинні діяти незалежні аудитори у Німеччині, якщо рада керуючих фонду не вживає належних заходів для виправлення ситуації.

Адміністрація пруденційного регулювання Австралії здійснює посилений нагляд за недержавним пенсійним фондом упродовж перших 2 років його існування. Адміністрація перевіряє, чи виконуються ліцензійні умови, чи відповідає фінансова політика установи змінним ринковим умовам. Упродовж цього періоду регулюючий орган Австралії надає рекомендації з поліпшення структури ризиків та їх управління, проводить роз'яснювальну роботу щодо аналізу діяльності фонду. Адміністрація пруденційного регулювання здійснює безперервний моніторинг та щоквартальну оцінку ризиків, систематичне листування з регулюючим органом фонду [17, с. 59].

Під час здійснення нагляду за недержавними пенсійними фондами використовуються відомості, які надають попечителі недержавних пенсійних фондів. Останні в Австралії наділені повноваженнями вибудовувати стратегію управління ризиками для себе та план управління ризиками для кожного пенсійного фонду, що перебуває під їхнім опікуномством. План повинен включати: джерела інвестицій, перелік та оцінку ризиків для фонду, оцінку фінансового стану, аутсорсинг та аудит. Крім того, Агентством аналізується рівень компетентності попечителів. Австралійське законодавство передбачає обов'язкове проведення щорічного незалежного аудиту недержавних пенсійних фондів. Особливістю австралійської системи недержавного пенсійного забезпечення є ступінь застосовування аутсорсингу фінансової діяльності, такої як управління, інвестування та зберігання активів [9, с. 62].

У більшості країн допоміжну роль у здійсненні контролю державними наглядовими органами за недержавними пенсійними фондами відіграють незалежні аудитори, на яких покладається обов'язок повідомляти такі органи про будь-які виявлені порушення (Німеччина, Туреччина тощо). Однак є країни, зокрема Люксембург, в яких аудиторів не зобов'язують повідомляти інформацію в тому випадку, коли: така інформація є комерційною таємницею; встановлено договірні обмеження на розкриття відомостей про об'єкт перевірки; розкриття інформації порушить принципи професійної етики.

Висновки. Таким чином, з огляду на процеси глобалізації фінансових ринків у світовому економічному просторі проаналізовані національні особливості фінансового контролю в системі НФУ низки зарубіжних країн заслуговують на увагу, адже такий контроль організований по-різному. До основних позитивних характеристик можна віднести: проведення оцінки ризиків як пруденційного фінансового контролю; тестування та перевірку на компетентність керуючих осіб кредитних спілок і недержавних пенсійних фондів; обов'язкову вимогу наявності у структурі кредитних спілок та недержавних пенсійних фондів внутрішніх аудиторів; взаємодію регулюючого (наглядового) органу з внутрішніми службами аудиту та окремими відповідальними особами (менеджерами, аудиторами) кредитних спі-

лок та недержавних пенсійних фондів; наявність вимог щодо обов'язкового проведення незалежного аудиту діяльності та фінансового стану НФУ; проведення регулярних семінарів і тренінгів наглядовими органами для відповідальних службових осіб НФУ; проведення постійного моніторингу фінансових операцій НФУ наглядовими органами або уповноваженими ними особами; наявність вимог щодо обов'язкового оприлюднення інформації про фінансовий стан НФУ в обумовлених законом періодичних виданнях.

За подальшого оновлення вітчизняного законодавства та реформування правоохоронної системи слід виражено поєднувати перевірені практикою і досить ефективні вітчизняні надбання зі стандартами, закріпленими у правових системах зарубіжних країн, адже повністю перенести досвід організації і діяльності контрольних служб зарубіжних країн в українське законодавство неможливо, але знання шляху, за яким іде розвиток фінансового контролю в системі небанківських фінансових установ у цих країнах, вивчення їхніх досягнень і помилок допомагає нам на шляху до створення ідеальної системи контролюючих суб'єктів.

Список використаних джерел:

1. Черней В.В. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні : монографія. Київ, 2014. 456 с.
2. Савченко Л.А. Правові проблеми фінансового контролю в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2002. 458 с.
3. Бригінець О.О. Особливості формування механізму правового забезпечення фінансової безпеки України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 36–41.
4. Шелестак Г.Т. Сутність і значення діяльності небанківських фінансових інститутів у розвитку фінансового посередництва в зарубіжних країнах. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Вип. 22. С. 336–342.
5. Хомутенко А.В. Міжнародний досвід організації фінансового контролю в системі кредитних спілок. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2009. № 11. С. 122–127.
6. Офіційний вебсайт Асамблеї Північної Ірландії. URL: <http://www.niassembly.gov.uk/enterprise/2021mandate/research/creditunion.htm>.
7. Ткаченко С.М. Правовий статус вищих органів фінансового контролю Великобританії, Франції, Німеччини, Польщі. *Держава і право*. 2018. № 2. С. 103–111.
8. Офіційний вебсайт Всесвітньої ради кредитних спілок. URL: <http://www.woccu.org>.
9. Хомутенко А.В. Система фінансового контролю за діяльністю небанківських неприбуткових фінансових установ України : монографія. Одеса : Друк, 2009. 188 с.
10. Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2016. 680 с.
11. Чернявська О.І. Класифікація національних моделей пенсійного забезпечення: зарубіжний досвід та вітчизняна практика. *Економіка та держава*. 2013. № 2. С. 38–44.
12. Назаренко Я.Я. Світовий досвід реформування системи пенсійного страхування. *Вісник Національного транспортного університету*. 2011. № 24 (1). С. 366–370.
13. Яременко Г.Я. Основные направления реформы пенсионного обеспечения: мировой опыт. *Проблемы прогнозирования*. 1998. № 3. С. 135–146.
14. Ткаченко Н.В. Вектори побудови пенсійних систем у країнах Європейського Союзу. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2014. 40. С. 32–42.
15. Дороніна О.А. Особливості пенсійного страхування в закордонних країнах. *Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект* : сб. науч. тр. Донецк : ДонНУ, 2009. С. 1151–1159.
16. Сальникова Т.Г. Пенсійне забезпечення: світовий досвід. *Вісник Пенсійного фонду України*. 2015. № 7. С. 2–26.
17. Недержавне пенсійне забезпечення та фінансовий ринок: світовий досвід і Україна : збірник нормативно-правових актів та інформаційно-аналітичних матеріалів. Київ : УАФРУ, 2015. 250 с.

